

Översättning av bibeltexter till lulesamiska

Bakgrund

Lulesamiska talas dagligen av människor på några platser i Sverige och Norge, särskilt i trakterna av Jokkmokk och Gällivare respektive Drag i Tysfjord. Men också på andra ställen vill människor ta vara på sin lulesamiska bakgrund och fler och fler strävar efter att återerövra sitt eget språk.

Lulesamiskan är ett hotat urfolksspråk, som det är angeläget att värna om. Det är en kulturbärare och avgörande för människors känsla av identitet och social tillhörighet. Det är *en mänsklig rättighet* att få höra sitt eget modersmål, inte minst vid avgörande tillfällen i livet, som dop, konfirmation, vigsel och begravning. Svenska och norska institutioner och myndigheter har långt in på 1900-talet påtvingat samerna en tystnadens kultur. Barn har förbjudits att tala och utveckla sitt modersmål. Som del av en majoritetskultur, som kristna och som bibelsällskap har vi en moralisk skyldighet att verka för försoning, upprättelse och språkvitalisering.

Nya testamentet på lulesamiska publicerades 2003, exakt hundra år efter den första översättningen. Gamla testamentet har däremot aldrig tidigare översatts till lulesamiska. Därför är det pågående lulesamiska GT-projektet ett pionjärprojekt, som kan bidra både språkligt och kulturellt. Många av de gammaltestamentliga texterna har haft ett stort kulturellt inflytande genom historien, oavsett vilka språk de har förmedlats på. Därför är en översättning också till lulesamiska angelägen. Som kulturbärare har Bibeln både en unik status och en lång historia på olika arenor som hem, skola och kyrka. Arbete med en sådan omfattande och innehållsrik skrift skapar goda förutsättningar för språknormering och terminologiutveckling på lulesamiska. Den höga språkkompetensen bland medverkande översättare och konsulter möjliggör en dynamisk, kreativ och produktiv process.

Målsättning

Den långsiktiga målsättningen är att översätta hela GT till lulesamiska (något som kan beräknas ta ca 10 år). För att nå dit är det viktigt att ha väldefinierade delprojekt, som kontinuerligt kan följas upp och utvärderas. Därför startade ett första inledande delprojekt i oktober 2016, vilket avslutades i december 2018. Under den perioden var utbildning och träning av översättare och olika experter i fokus. Samtidigt lyckades översättarna och redaktionskommittén över förväntan väl med att producera ny lulesamisk text. Samtliga gammaltestamentliga texter som används i Svenska och Norska kyrkan översattes och därtill påbörjades översättningen av bland annat Psaltaren och Jesajaboken.

Den första sammanhängande treårsperioden i projektet utgörs av åren 2019–2021. För denna period är ambitionen att leverera provöversättningar av följande bibelböcker: Första Mosebok, Andra Mosebok, Josuaboken, 1–2 Samuelsböckerna, Josua, Job, Psaltaren och Jesaja.

Struktur och progression

Kompetensen i översättargruppen är fördelad så, att det förutom modersmålstalare, som är väl skickade att formulera sig på god lulesamiska, också finns målspråksexperter med adekvat akademisk kompetens i samiska språk och källspråksexperter med akademiska meriter i hebreiska, arameiska och exegetik. Eftersom ingen enskild person besitter tillräckliga kunskaper i både källspråk och målspråk samtidigt, tillämpas en speciell arbetsmetodik med så kallad återöversättning. Det innebär att de bearbetade lulesamiska utkasterna återöversätts till så ordagrann svenska som möjligt, varpå hebraist och exeget kan kontrollera översättningens sakliga innehåll i förhållande till hebreiskan och den historiska och teologiska tolkningen av grundtexten.

Arbetet bedrivs enligt en tydlig projektstruktur, där frågor om textflöde (de stadier som texten genomgår i processen) samt arbetsfördelning och roller är preciserade (se nedan).

Frågan om progression är i hög grad relaterad till medarbetarnas arbetstid och hur den används. Därför får översättarna betalt per sida översatt text.¹ En sida definieras som 2 000 tecken inklusive blanksteg.² Primäröversättarna utgår från svenska och norska översättningar samt de hjälpmedel som finns i dataprogrammet Paratext. Uppdraget inkluderar både ett första utkast och en bearbetad version efter behandling vid översättarmöten samt respons från redaktionskommittén.³ När det gäller poetisk text är ersättningen 25 % högre. Utbetalning av ersättning till primäröversättarna kan ske i två delar – tre fjärdedelar efter leverans av det första utkastet (T1), återstående fjärdedel efter bearbetad version (T2).

Timersättning tillämpas bara i samband med översättarmöten (faktisk mötestid) och för kommenterande lektörs- och granskningsuppdrag. Normalt tilldelas primäröversättarna uppgiften att granska en annan primäröversättares utkast inför översättarmötena. För att ersättning för granskning ska kunna utbetalas, krävs att kommentarerna är skrivna i Paratext.

Arvodet till målspråkskonsulterna, återöversättarna och hebraisterna/exegeterna är i normala fall baserat per sida. I särskilt komplicerade fall kan extra ersättning utgå. I alla händelser ska kommentarer och ändringsförslag dokumenteras i dataprogrammet Paratext. Liksom primäröversättarna ersätts konsulterna per timme vid översättarmötena.

Det är en stark rekommendation att översättare och konsulter har egna företag, som de med jämna mellanrum fakturerar ifrån – mot bakgrund av årliga avtal med Svenska Bibelsällskapet respektive Det Norske Bibelselskap.⁴ Undantaget från detta gäller i första hand ordförande i redaktionskommittén (målspråksexpert), som är projektanställd.

¹ Det är nödvändigt för att säkra projektets progression och är den princip som gäller vid översättning generellt.

² Teckenomfånget grundar sig på antalet tecken i *Bibel 2000* som måttstock, vare sig det sedan blir fler eller färre tecken på lulesamiska.

³ Översättning från ett främmande språk till svenska eller vice versa ersätts generellt per sida. Utifrån vedertagna ersättningsnivåer kan en översättare rimligen lägga två–tre timmar per sida. (Vid annan bibelöversättning arbetar översättaren normalt utifrån hebreiskan och då tar det några timmar till.) Översättarens arbete med hjälpmedlen i dataprogrammet Paratext kräver någon extra timme per sida. Ytterligare ca en timme behövs när det sedan är dags för textversion 2 – efter redaktionskommitténs respons.

⁴ Kostnader för personal boende i Sverige utbetalas av Svenska Bibelsällskapet (SBS), medan Det Norske Bibelselskap (NBS) tar ansvar för dem boende i Norge. Ekonomisk clearing sker minst en gång årligen mellan SBS och NBS.

Översättningsprinciper

Översättandets teori och praktik diskuteras inom översättningsvetenskapen. I korthet strävar projektet efter ”moderat funktionell ekvivalens” i översättningen. De principer som ska vara vägledande är rangordnade enligt följande:

- 1) Lulesamiskan ska vara av god kvalitet och ha en idiomatisk, begriplig, naturlig och nutida språkdräkt. Det litterära språket är relativt stabilt över tid, till skillnad från olika slags talspråk. Därför kan och bör en varierad och nyanserad litterär lulesamiska användas.
- 2) Stilistiska skillnader i hebreiskan och arameiskan mellan olika skrifter eller delar av skrifter bör återspeglas i översättningen till lulesamiska i den omfattning det är möjligt.
- 3) När ett ord i grundtexten kan återges med samma ord på olika ställen utan att lulesamiskan blir onaturlig eller saken obegriplig, bör konkordansprincipen gälla.
- 4) Det bibliska bildspråket bör bevaras där det är möjligt. Hänsyn kan tas till etablerat bibliskt bildspråk i relevanta översättningstraditioner. Principen om begriplighet måste dock vara överordnad.
- 5) När grundtexten är mångtydig och öppen för mer än en rimlig tolkning, bör den öppenheten om möjligt bevaras i översättningen under förutsättning att texten inte blir onaturlig och alltför dunkel.
- 6) Etablerade teologiska termer och begrepp bör användas i översättningen, där motsvarande ord och uttryck spelar en central roll i grundtexten.
- 7) Rym och olika retoriska drag i en text har viktiga kommunikativa funktioner. Därför kan textens form ibland vara angelägnare att efterlikna än den grammatiska strukturen.
- 8) Ålderdomliga ord och uttryck som inte kommunicerar meningen nära och direkt bör undvikas.
- 9) Trohet mot främmande kultur är angelägen. Både dåtida föreställningar och seder bör komma till uttryck i översättningen, utan att domesticeras.
- 10) Könsinkluderande språk bör eftersträvas i de fall det inte på ett avgörande sätt osynliggör kulturella skillnader mellan biblisk tid och vår tids Skandinavien.

Arbetsmetodik och textflöde

När det gäller metodik är det särskilt viktigt att beakta positiva erfarenheter och lärdomar från arbetet med den lulesamiska NT-översättningen för ca 15 år sedan. Samtidigt är det uppenbart att delvis andra arbetsmetoder måste tillämpas mot bakgrund av erfarenheterna från det nordsamiska projekt som just nu slutförts. Dessutom är det nödvändigt att medarbetarna arbetar i Paratext, ett program för bibelöversättning utvecklat av *United Bible Societies* (UBS).

Textflöde (norska: *textflyt*) är ett användbart begrepp vid ett så komplext arbete som en bibelöversättning normalt innebär. Inte minst omständigheten att det behövs flera olika kompetenser under resans gång nödvändiggör detta. Begreppet textflöde syftar helt enkelt på de stadier som texten genomgår i processen. Det är viktigt med tydlighet när det gäller roller och befogenheter. Strukturen är viktig. Följande modell har tagits i bruk:

Nivå 1

TEXT 1 (textversion 1 från primäröversättare, som använder Paratext och vid behov samråder med konsulter)

SEM 1 (seminarium i form av översättarmöte med primäröversättare, redaktionskommitté och sametingens språkkonsulter)

RED 1 (redaktionskommittén går igenom översättningarna och sammanställer synpunkterna)

Nivå 2

TEXT 2 (textversion 2 från primäröversättare)

RED 2 (redaktionskommittén bearbetar det nya förslaget i dialog med målspråkskonsult)

Nivå 3

ÅTERÖVERS 1 (den lulesamiska översättningen återöversätts till relativt ordgrann svenska av specialtränad ”backtranslator”)

KÄLLTEXT 1 (återöversättningen granskas av hebraist/exeget)

RED 3 (redaktionskommittén bearbetar texterna mot bakgrund av konsultens kommentarer)

Nivå 4

PROV 1 (provöversättningen publiceras på nätet i denna version för bedömning av utvalda referenspersoner och grupper, men samtidigt också av andra intresserade)

RED 4 (redaktionskommittén bearbetar texterna mot bakgrund av inkomna synpunkter)

Nivå 5

SEM 2 (seminarium om översättningen med utvalda medarbetare)

RED 5 (redaktionskommittén bearbetar på nytt texterna och fattar beslut om textens lydelse)

Rollfördelning och personaluppsättning

Projektägare (Ägargrupp): Svenska Bibelsällskapet, Det Norske Bibelselskap, Svenska kyrkan (Kyrkostyrelsen och Samiska rådet i Svenska kyrkan) samt Samisk kirkeråd i Den norske kirke.

Projektråd: Ägargruppen (se ovan), samt representanter för Luleå stift, Sør-Hålogaland bispedømmeråd och andra organisationer/institutioner.

Projektförvaltare: Svenska Bibelsällskapet.

Projektledare: Mikael Winnige, Svenska Bibelsällskapet.

Styrgrupp: Mikael Winnige (Svenska Bibelsällskapet), Hans-Olav Mørk (Norska Bibelsällskapet) i samarbete med Ánn Risstin Skoglund (redaktionskommitténs ordförande).

Redaktionskommitté: Denna kommitté ska innehålla totalt tre personer, varav minst en expert i lulesamiska utöver ordförande. Ordförande Ánn Risstin Skoglund. Ledamöter: Nils-Olof Sortelius och Olavi Korhonen.

Översättare (alternativt lektörer): Karin Tuolja, Britt Inger Sikku, Valborg Mangs Märak, Ánn Risstin Skoglund, Sara Aira Fjällström, Jørgen Kintel, Kåre Tjihkkom.⁵

Återöversättare: Olavi Korhonen (och Valborg Mangs Märak).

⁵ Val av översättare har gjorts med tanke på en helhetsvärdering av behoven och förutsättningarna för projektet. Översättarnas formella kompetens och erfarenheter, deras geografiska placering samt ålder och kön har beaktats. Vidare har personliga egenskaper och förutsättningar för ett gott samarbete vägts in.

Källspråkskonsulter: Josef Forsling samt Richard Pleijel, vars huvudsakliga uppgift är att kontrollera att återöversättningen till svenska är kompatibel med den hebreiska grundtexten. Vid översättarmötena fungerar även Mikael Winninge som hebraist.

Exegetiska konsulter: Den exegetiska granskningen görs även den utifrån återöversättningen till svenska. I projektet medverkar Josef Forsling, Richard Pleijel och Mikael Winninge som exegeter.

Målspråkskonsulter: Professor em. Olavi Korhonen, särskilt behjälplig med jämförande språkstudier. Bruce Morén Duolljá, amanuens i samiska vid Nord universitet, Bodø.

Externa samarbetsparter: De lulesamiska språkråden vid sametingen i Norge och Sverige, genom språkkonsulenterna Svenn-Egil Duolljá och Nils-Olof Sortelius. Árran i Tysfjord.

Översättningskonsult: Seppo Sipilä (med lång erfarenhet av översättningsprojekt inom UBS).

Teologiska och liturgiska konsulter: Rolf Steffensen och Birgitta Simma.

Kyrkomusiker: Eskil Mikkelsen och Valborg Mangs Mäarak.

Författare och poeter: Lisbeth Kielatis och Stig Gælok Riemme.

Ungdomsspråkkonsulter: Gun Aira och Inga Mikkelsen.

Textredaktör (Paratext): Aili Lundmark.

Ledningsstruktur och arbetsrytm

Ägargruppen (huvudmän och projektägare) sammanträder minst en gång årligen och har det övergripande ansvaret för projektet. I anslutning till ägargruppens årliga sammanträde sammankallas normalt *projektrådet* för konsultation. Projektrådets ledamöter kan då adjungeras till hela eller delar av ägargruppens möte.

Styrgruppen sammankallas vid behov av projektledaren. *Redaktionskommittén* sammanträder regelbundet på initiativ av redaktionskommitténs ordförande.

Översättarmöten hålls normalt sett fyra gånger per år, omväxlande på norsk och svensk sida. Exempel på orter som kommer ifråga är Jokkmokk, Drag, Kiruna, Narvik, Luleå, Gällivare och Bodø.

En gång varje år kan alla involverade inbjudas till en *översättningskonferens*. Då kallas även konsulter och lektörer som inte närvarar vid de regelbundna översättarmötena. Till konferensen inbjuds ofta en särskild föreläsare, som kan bidra med värdefull kompetens och stimulera reflektion av betydelse för projektet. De årliga konferenserna är också ett tillfälle att samverka med kyrka och samhälle. Representanter för olika instanser kan inbjudas att delta i konferensen eller delar av den. En god erfarenhet är att ta vara på möjligheten att ordna en offentlig kulturafton med föredrag och program lokalt där man befinner sig, för att öka kunskapen om och intresset för projektet.

Vetenskapliga konferenser med anknytning till projektet planeras i särskild ordning. Sådana kan äga rum vid Umeå universitet, Nord universitet och Uppsala universitet.

Uppsala den 10 januari 2020

Mikael Winninge
Översättningsdirektor, Svenska Bibelsällskapet